

ДАНІ ДО ГУНГАРИЗМІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ
ПАМ'ЯТКАХ XIV–XVII СТОЛІТТЯ¹

У статті розглядаються гунгаризми в староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століття, зафіксовані в словнику староукраїнської мови XIV–XV століть та словнику української мови XVI – першої половини XVII століття. Указано на те, що частина гунгаризмів потрапила до української мови безпосередньо, а частина – посередництвом польської мови, а саме старопольських говорів. Загальновідомо, що територія сучасної Закарпатської області (колишньої Підкарпатської Русі) довгий час входила до складу Угорського Королівства, пізніше Австро-Угорської монархії. Тому лексика пам'ятки XVI століття „Нягівські повчання на Євангелія”, написані на території сучасного Закарпаття, містить значну кількість слів-гунгаризмів. Невідомий автор „Нягівських повчань” взяв за основу тогочасну розмовну мову.

Частина гунгаризмів не вийшла з ужитку і до сьогодні, вона належить до активного прошарку лексики мешканців регіону, які перебувають в безпосередніх контактах з представниками угорської національності.

Ключові слова: міжмовні контакти, староукраїнські пам'ятки XIV–XVII століття, гунгаризми в українській мові, закарпатські українські говори.

Східнослов'янсько-угорські міжмовні контакти розпочалися в кінці IX – на початку X століття, коли угорські (мадярські) племена на шляху до завоювання батьківщини зустрілися із предками сучасних східних слов'ян. Наслідки цих контактів відобразилися, в першу чергу, в говорах угорських племен, які, заставши східних слов'ян на території Київської Русі, зустрілися з новими, до того їм невідомими поняттями². Слов'яно-угорські міжмовні контакти особливо посилювалися у період оселення угорців (мадярів) в Карпатському басейні. Не випадково, що серед іншомовних нашарувань в угорській мові найбільшу кількість становлять слов'янізми (9,36% лексичного складу)³. Пізніше, з виникненням

¹ За слушні поради автор висловлює щирю подяку професору В. В. Німчуку та професору Андрашу Золтану.

² Kniezsa István, Magyar–szláv nyelvi érintkezések. — In: Szekfű Gyula (ред.), A magyarság és a szlávok. Budapest, 2000. 137–145.

³ Zoltán András, A magyar–szláv nyelvi érintkezések kezdetei és fázisai. — In: Életünk 6–7. Szombathely, 1996. 634–648.

Угорської держави, цей мовний процес виявився двостороннім: угорська мова, маючи панівне становище, вплинула на сусідні східнослов'янські говори⁴. У зв'язку з перебуванням частини україномовного населення у складі Угорського королівства, пізніше Австро-Угорської монархії, вплив угорської мови на ці українські говори виявився чи не найсильнішим⁵. Мовознавцями виявлені та проаналізовані гунгаризми в говірці одного села⁶, в говорах певного регіону⁷, а також по всій території закарпатської діалектної зони⁸.

Заслугою уваги дослідження гунгаризмів у староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століть, виявлення того, на яких українських територіях вони були найбільш поширені. Цю роботу розпочав Ласло Деже, аналізуючи лексику закарпатської писемної пам'ятки XVI ст. „Нягівські повчання на Євангелія”⁹, написаної народною мовою. Джерелом їх виявлення слугували Словник староукраїнської мови XIV–XV століття¹⁰ та Словник української мови XVI – першої половини XVII століття¹¹.

Частина виявлених нами гунгаризмів потрапила до української мови безпосередньо усним шляхом, а частина – завдяки українсько-польським та угорсько-польським безпосереднім контактам – посередництвом польської мови, а саме старопольських говорів. До

⁴ Лизанець П. М. Мадярські племена та їх історичні і мовні зв'язки з східними слов'янами (пізніше українцями). — In: Слов'яно-угорські міжмовні та літературні зв'язки. Науково-тематичний збірник. Ужгород, 1970. 78–81.

⁵ Балецкий Э. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах. — In: StSl 6 (1961), 248.

⁶ Орос В. І., До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания (сентябрь – октябрь 1963 г.). Ужгород, 1963. 52–54; він же, До питання українсько-угорських мовних контактів. — In: Тези доповідей та повідомлення міжвузівської конференції з питань теорії та методики викладання іноземних мов (грудень 1964). Ужгород, 1964. 40–43.

⁷ Мокань А. А., Исконные слова в мараморощских украинских говорах Закарпатской области УССР и их синонимы, заимствованные из венгерского языка. — In: Весник Ленинградского университета. № 20. Серия истории, языка и литературы. Вып. 4. Ленинград, 1962. 125–135; він же, Лексические унгаризмы в мараморощских украинских говорах. — In: Вопросы финно-угорской филологии. Выпуск 3. Ленинград, 1977. 100–124.

⁸ Лизанець П. Н., Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976; він же, Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. ч. III. Конспект лекцій. Ужгород, 1976.

⁹ Деже Ласло, Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ). Debrecen, 1985.

¹⁰ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Том 1–2. Київ, 1977.

¹¹ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Національна Академія Наук України – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Том 1–11. Львів, 1994–2004.

цієї категорії належать також загальноукраїнські слова воєнної лексики, які закріпилися переважно посередництвом польської мови завдяки безпосереднім польсько-угорським контактам у XVI столітті, наприклад,

гайдук 'солдат придворної охорони, гайдук' (СУ VI, 182) < уг. *hajdú* 'гайдук': взяли(с)мо *га(у)дука* копу вступного (Львів, 1607–1645 *РДВ* 24); мене ж самого... *гайдукомъ* и слугамъ своимъ на месте у Києви казавши поймати... (Житомир, 1618 *Арх ЮЗР* 1/VI, 457). Від слова **гайдук** засвідчений похідний прикметник та іменник: *гайдуцкий, гайдуцький, гайдуцький* (який стосується гайдука, належний гайдукові) 'гайдуцький': ...служил службу *гайдуцькую*... (Луцьк, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 521); *гайдуцтво* 'гайдуцька служба' (СУ VI, 182–183): ... одняли и въ *гайдуцтво* оного себе обернули (Луцьк, 1618 *Арх ЮЗР* 6/1, 388). — Пор. укр. *гайдек* 'повстанець-партизан у південних слов'ян у XV–XIX ст.; солдат надвірної ворожі; лакей'¹².

Від гунгаризму *гайдук* утворилася і власна назва, пор. **Гайдук** < уг. *hajdú* 'солдат придворної охорони, гайдук': ...Павукови старому, *Гайдукови* старому (Житомир, 1650 *Арх ЮЗР* 3/IV, 486–487); Гри(ц)ко *Га(у)дукъ* (1649 *РЗВ* 381 зв.).

гусарь 'гусак' (СУ VII, 120) < уг. *huszár* ('гусар': обоудиль *гоусарь* гаганіє(м)... (Львів, поч. XVII ст. Крон. 62 зв.). Дериват *гусарский, гусарський, усарский* (прикм.) 'гусарський': меновите дей згнуло... радов *гусарскихъ* сребромъ оправных два... (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 149). — Пор. укр. *гусар* 'у царській і деяких іноземних арміях – військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок; вид танцю; дитяча гра'¹³. Від гунгаризму *гусарь* утворилася і власна назва, пор. **Гусарь** < уг. *huszár* 'гусак': Аньдр□(и) *Гуса(р)* (1649 *РЗВ* 379).

гермекъ, кгермекъ 'джура, зброєносець' (СУ VII, 138) < уг. *gyertek* 'дитина': ...с тым же *кгермком* своим... (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 47); около себе жолн□ *ровъгермковъ* ... много (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв.). Гунгаризм *гермекъ, кгермекъ* ввійшов в українську мову посередництвом польської мови (пор. стп. *giertek*); розширення значення відбулося, очевидно, на польському мовному ґрунті (пор. пол. *giertek* 'джура'). — Пор. білорус. *кгермекъ (гермок)* 'джура'¹⁴.

добошь, добашь 'литаврист, довбиш' (СУ VIII, 46–47) < уг. *dobos* 'т.с.', діал. *добош*: ... а видечи есче трохи живо(г)[о], *добашови* своєму дьругому Самоелови... (Житомир, 1650 *ДМВН*

¹² ЕСУМ 1: 453.

¹³ ЕСУМ 1: 625.

¹⁴ Zoltán András, Magyar szavak az őfehérorozsban. — In: Mártonfi Attila–Pap Kornélia–Slíz Marianna (szerk.), 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Budapest, 2006. 496.

201). – Пор. укр. діал. *добош* 'барабанщик, литаврист' запозичене, очевидно, через польську мову¹⁵.

Приклади воєнної лексики зафіксовані і на території сучасного Закарпаття, наприклад,

гаталомь (СУ VI, 194) < уг. *hatalom* 'гвалт, насильство' (пор. уг. *hatalom* 'влада'): ...Господь Богъ Сикимляны д□ *лягаталму* донькы Іаковъвы (XVI ст. *НС* 222).

годножь 'нижчий офіцерський чин' (СУ VI, 243) < уг. *hadnagy* 'офіцер': научайме ся за сего *годножа* смиреніе ... (XVI ст. *НС* 97).

Унаслідок економічних і політичних взаємозв'язків в українській мові названого періоду на території сучасного Закарпаття закріпилися такі гунгаризми:

биршаг 'штраф' (СУ II, 85) < уг. *bírság* 'т.с.': И *би(p)шагу* пан□ осудили со(в)габирови... (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 222).

бирувь 'суддя' (СУ II, 84) < уг. *bíró* 'т.с.': а слуга естъ на сюмь св□ т□кождый, хоть король, хоть пань,... хоть *бирувь* (XVI ст. *НС* 120); И побожив) Абрама руша(н)скый *бирувь* Кузма, и были при томь добрії люде (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 223). Укр. діал. *бірів* та його фонетичні варіанти *бєрів*, *бірів*, *бірѳв*, *бірув* поширені в значенні 'війт, сільський староста, сільський суддя'¹⁶.

валтовати 'викупувати' (СУ III, 172) < уг. *vált* 'т.с.': Тутъ научайме(ся), братя, якъ не може человекъ душу *валтовати*... (XVI ст. *НС* 34). *Валтоватися* < уг. *vált* 'викупуватися': Выд□ научайме ся, яко будеме мочи ся *валтовати* на суд□ (XVI ст. *НС* 12). Дериват *выдвалтовати*, *выдвальтовати* (СУ V, 148) < уг. *(ki)vált* 'викупувати': викупити, відкупити, звільнити: не можетъ ся тамъ выдплатити у аду хоть який богатый, тай не *выдвалтовати* тамъ душу свою (XVI ст. *НС* 150).

варышь, варишь, варошь 'місто' (СУ III, 172) < уг. *város* 'т.с.': выдтудъ выходятъ книжницы, попове, владыци на *варыш*□ и на села (XVI ст. *НС* 99); Почали палити *варыш*□ и села (Кум'ята, 1648 *Паньк. I*, 157).

Від іменника *варышь* утворився прикметник *варыський, варышский* (діал. *вароський*): Тогды розгн□ вавъя панъ хыжный, рюкъ слугумъ своимъ: Пуйд□ тѳорзо на распутіе и на улиц□ *варыський* и убогихъ, и бет□ жныхъ привед□ теюды (XVI ст. *НС* 184). — Пор. укр. діал. *варош*¹⁷.

газда, казда 1. 'чоловік (одружена особа стосовно своєї дружини)': сестра Гафичова, и(з) своимъ *газдом* из Ігнатомъ Бублеомъ продала лазокъ тот... (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 223); 2. 'хазяїн, господар', діал. 'газда': усе, что чинишь, выдъ

¹⁵ ЕСУМ 2: 98.

¹⁶ ЕСУМ 1: 184–185.

¹⁷ ЕСУМ 1: 333.

душ□ роби, як Господеви... *казд*□ служи, як Христови (XVI ст. *НС* 98); 3. 'переховувач, приховувач': не помагай злод□ юмти разбойникумъ и не будь имь *казда* (XVI ст. *НС* 19). (СУ VII, 125) < уг. *gazda* 'хазяїн, господар'. Дериват *каздуство* (*газдуство*) 'господарство, хазяйство', діал. 'газдівство': ...гадковъ инъшее гадать о *каздуств*□... (XVI ст. *НС* 212). Укр. діал. *газда* поширене і в російській мові¹⁸, яке є зворотним запозиченням в угорській мові із східнослов'янських мов (пор. слов. *gospoda*)¹⁹.

мещерь, мештер 'магістр' (СтУ I, 588) < уг. *mester* 'майстер, магістр': ... балица воевода и драгъ *мещерь*... (Сігет, 1404 ГМ); ...слоуга наш Мигаю *мештер* (Васлуй, 1476 ВД II, 337). У «Нягівських повчаннях» *мештершик* < уг. *mesterség* вжитий у значенні 'ремесло'²⁰. – Пор. укр. діал. *мештерний* 'майстерний'²¹. Гунгаризм *мещерь, мештер* був поширений як на території сучасного Закарпаття, так і на сусідній румунській мовній території, про що свідчить його функціонування в молдавських грамотах.

немишь 'дворянин' (СтУ II, 39) < уг. *nemes* 'т.с.': ...и шандрь *немиши* о(т) (са)рвасова... (Сігет, 1404 ГМ).

вицашпань 'заступник жупана' (СтУ I, 177) < уг. *vicispán* 'т.с.': Се азъ пань радоуль *вицашпань* марамоуре(ш)скы(м) ижоупань ба(н)ко... (Сігет, 1404 ГМ). У «Нягівських повчаннях» зафіксована форма *шпань* 'управляючий володінням' < уг. *ispán* 'т.с.': ...хоть пань, хоть *шьпань* (XVI ст. *НС* 414).

До адміністративно-ділової лексики відносяться гунгаризми, які зустрічаються в молдавських грамотах:

бань 'намісник' (СтУ I, 86) < уг. *bán* 'т.с.': ...Барбоу(л) *бань* (Дял, 1455 *Nic. Doc.*). Лексема *бань* відноситься до елементів молдавської адміністративної лексики. Слідів у власне українських пам'ятках не виявлено, тому до гунгаризмів в староукраїнській мові можемо віднести лише умовно.

кез□ **шь**поручитель' (СтУ I, 473) < уг. *kezes* 'т.с.': про то(ж) азъ ес□(м) *кез*□ *шьза* тоты лю(ді)... (Бирлад, 1434 *Cost. II*, 675). Дериват *кез*□ *шьство* 'порука': ...мы хоче(м) уз□ тиваши(м) човеко(м) за тото *кез*□ *шьства* (Бирлад, 1434 *Cost. II*, 675).

орашане 'городяни, міщани' (СтУ II, 91) < уг. *város* 'місто': ...платили каждыи мыто и *орашане*... (Устя Кракова, 1439 *Cost. II* 461). — Слово ввійшло у староукраїнську мову посередництвом

¹⁸ Hollós Attila, *Az orosz szókincs magyar elemei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 206 sz. Budapest, 1996. 23.

¹⁹ ЕСУМ 1: 450–451.

²⁰ Даже Ласло, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. — *In: StSI* 7 (1961), 167.

²¹ ЕСУМ 3: 456.

румунської мови, пор. рум. *orás*²².

хотар, хотарь, хотарь 1. 'межа (природна або умовна лінія, яка відмежовує одне володіння від іншого': ... а *хотарь* имъ нижни о(т) марышевъци... (Роман, 1392 *Cost.* I, 7); 2. 'територія або частина території села, селища, визначена певними межами'; 3. 'межовий знак між земельними ділянками або територіями сіл' (СтУ II, 513–514) < уг. *határ*. Гунгаризм *хотар* дуже давнє запозичення в українській мові, згадуються староугорські форми **χotár*, **χottár*, які в закарпатських укр. говорах закріпилися у формі **χottar*²³. Укр. діал. *gotár* 'межа' в закарпатській укр. мові ввійшло, очевидно, посередництвом словацької чи румунської мови²⁴.

Щоденні побутові контакти українців та угорців були найінтенсивнішими саме на території сучасного Закарпаття, де впродовж століть представники обох національностей проживали в складі однієї держави. Укладачі аналізованих нами словників до словникового реєстру залучали одиниці побутової лексики, у більшості випадків посилаючись на закарпатську пам'ятку XVI століття „Нягівські повчання”:

алдомашь 'могорич, пригощання' (СУ I, 93) < уг. *áldomás* 'т.с.': И пить на тото алдомашь (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 222); былъ руща(н)скый бирувъ Мигаль Мелентіовъ на алдомаша (там же, 224). Укр. діал. *одомаш*, *алдомаш*, *галдамаш* ввійшло до української мови, очевидно, посередництвом словацької²⁵.

бановань 'смуток, туга, печаль' (СУ II, 18) < уг. *bán(at)* 'т.с.': мовить Христось: токмиъ у сердци // чолов□ кумирнусть и вес□ дя мамонъ: токъмить журу и банованъ (XVI ст. *НЄ* 94–95). – Пор. укр. діал. *банувати* 'тужити, нидіти', *банá* 'туга'²⁶.

бетегъ, бетюгъ, бютюгъ 'хвороба, слабість' (діал. *betega*) (СУ II, 82) < уг. *beteg(ség)* 'т.с.': Также и мы, брата, коли кто упадетъ у якую неволю, или ятя, или у *бетюгъ*... такъ чини, якъ сес□ люде (XVI ст. *НЄ* 29); ... чомъ мы за гр□ хвнаш□ не лише есме довжны случествомъ, албо *бетегомъ*, али ище мусиме терп□ ти(там же, 178). *Бет□ жны(прикм.)* 1. 'хворий, слабій': Видишь, Христось звалъ сыномъ *бет□ жногюлов□* ка(XVI ст. *НЄ* 31); 2. у знач. іменника: И речеть Хрисось праведнымъ: „Подте, вы, благословенныи выдъ отца моего, чомъ было вамъ жаль голодныхъ, и жалныхъ, и сторонныхъ, и голыхъ, и *бет□ жныхъ*и имитыхъ д□ лмене и д□ лялова моего” (XVI ст. *НЄ* 11). – Пор. укр. діал.

²² Tamás Lajos, Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen. Budapest, 1966. 579.

²³ Мокань А. А., К этимологии закарпатско-украинского (мараморошского) *хутар*. Советское финно-угроведение. VII. Таллин, 1971. 45–46.

²⁴ ЕСУМ 1: 576.

²⁵ ЕСУМ 4: 162.

²⁶ ЕСУМ 1: 135.

betéga 'хвороба', 'нікудишня людина', *beté* 'слабість'²⁷.

бировань 'міць, сила; влада' (СУ II, 84) < уг. *bír(ás)* 'т.с.': „Чомь намь ся родила д□ тина сынъ даль ся намь, ч□ *бировань* у него', якъ мовилъ Павель святый (XVI ст. *НЄ* 47). Дериват *бировати* (дієслово) < уг. *bír* 1. 'мати владу, панувати': Господь на небес□ хнаготовилъ столецъ свуй, и царство его над ус□ ми *бируеть* (XVI ст. *НЄ* 46); 2. 'володіти (чим), мати (що)': будь готувъ усе, чимъ *бируешъ*, лишити и погубити ище и т□ ла душу май радъ, н□ *жвогр*□ шит(ХVI ст. *НЄ* 158); 3. могти: плати, кому есь довжень, чини и роби и(сь) правдовъ, кому чим *бируешъ* (XVI ст. *НЄ* 158). – Пор. укр. діал. *бірувати* 'могти, бути спроможним, намагатися', *бірувати* 'володіти'²⁸.

б□ зентоваџи **б□ зеньтовати** 'свідчити, засвідчувати' (СУ III, 146) < уг. *bizonyít*: А Иисусъ рюкъ ему: Што бы есь не убивъ, и курварство не учинивъ, и не укравъ, и ужу не б□ *зеньтовавѣ* (XVI ст. *НЄ* 10). Похідне дієслово *доб□ зентоваџидоб□ зеньтовати* 'підтверджувати, свідчити': Чомь лише в□ ровможеме ся спасти, *доб□ зеньтуй* симъ, ажъ Господь смотритъ л□ пьшѣру, якъ есь написано (XVI ст. *НЄ* 186).

б□ зовань 'надія' (СУ III, 146) < уг. *bízik, bizalom*; у СУ подаєть ся значення 'надія', однак тут достовірним є значення 'віра, довіра'²⁹. СУ подає угорське джерело *bozónány*; про функціонування цього слова в угорській мові не маємо даних³⁰: ...тогда твоя б□ *зованье* посоромитъ ся передъ на Богомъ, и не погыне (XVI ст. *НЄ* 78). Похідне дієслово *б□ зоватисъ* (СУ III, 146) < уг. *bízik* 'надіятися (на кого)': ...ци имаєме в□ *руравую* ико Богу, ци б□ *зуемъ* на Бога выдъ усеи душ□ (XVI ст. *НЄ* 61). – Пор. укр. діал. *бизівний* 'вірний, надійний' *б□ зоватисъ* 'надіятися'³¹.

б□ зоньшагъ **б□ зоньшакъ** (СУ III, 146) < уг. *bizonyság* 'свідок': будете ли б□ *зоньшагъу* Ерусалим□ (XVI ст. *НЄ* 73). Похідні *б□ зоньшастъ* **б□ зоньшадствѣ** 'свідчення' (СУ III, 146) < уг. *bizonyság* 'т.с.': сесе есть ученикъ б□ *зоньшагъа* сесе, що написаль, и знаєме, ажъ правое его б□ *зоньшастѣ* (XVI ст. *НЄ* 44).

б□ человати 'мати, вважати (кого за що)' (СУ III, 154) < уг. *becsül* 1. 'цінити, шанувати': И опять каравъ жидаы, што были почали б□ *человати* одну королицу за Бога (XVI ст. *НЄ* 210); 2. 'поважати, шанувати': И самъ сынъ Божій указати хот□ вь, Кто мене будеть б□ *человати* любити передъ людми, вызнаю и я его передъ отцемъ небеснымъ" (XVI ст. *НЄ* 213). Дериват *б□ челованя*

²⁷ ЕСУМ 1: 178.

²⁸ ЕСУМ 1: 201.

²⁹ Даже Ласло, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. — In: StSI 7 (1961), 161.

³⁰ Magyar Értelmező Kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 2003.

³¹ ЕСУМ 1: 194.

'повага, шана' (СУ III, 154) < уг. *becsülés* 'т.с.', у бечелованю *имати* (що) – відзначати, святкувати (що), дотримуватись (чого): ... день святий у б□ *челованю* мали (XVI ст. *НС* 205). – Пор. укр. діал. *бичилувати* 'оцінювати', *бичалувати*, *бичалувати* 'шанувати, поважати'³².

валасть 'відповідь' (СУ III, 169) < уг. *válasz* 'т.с.' (СУ подає за угорський відповідник *választ* 'вибирати, обирати' помилково, мабуть, беручи до уваги останній приголосний у слові, пор. уг. *választ* 'вибире, обирає' дієслівна форма 3 ос. одн.; уг. іменник *választ* – форма знахідного відмінка одн.): не мали *валасту*, ци положить их у панство (XVI ст. *НС* 38); Для того мали в□ ру дужую, чомь на пути имь не давь н□ *якийваласть* (там же, 110).

гам □ **шнб** 'фальшиво, неправдиво' (СУ VI, 188) < уг. *hamis* 'т.с.': ...што бесме ся не божили *гам* □ *шнб* іменемъ Божіимъ противъ ближнему нашему (XVI ст. *НС* 211). – Пор. укр. діал. *гáмишній* 'ласий; хитрий, злий, східний'³³.

Джерелом гунгаризму *ершени* 'сумка, гаманець' (мн.) (СУ IX, 101) < уг. *erszény* 'т.с.' є „Лексикон словенороський” Памва Беринди: ...тобола, калита, м□ **ц(т)**, үго(р)ски, *ершени* (1627 *ЛБ* 157). Василь Німчук звернув увагу на те, що транслітерація угорського слова *erszény* кириличними літерами з передачею літери у як *ы*, за зразком транслітерації польських слів, є вказівкою того, що Беринда взяв його із писемного, а не розмовного джерела³⁴.

Остаточою невирішеною залишається походження слова **балта** 'сокира, насаджена на довгий держак' (СУ II, 16) < уг. *balta* 'т.с.': тых всех верхуменованыхъ студентовъ своихъ оружно, с кордами, шаблями и *балтами* для взята квалтомъ... (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 593). СУ подає слово як тюркизм, однак тут не виключається можливість переходу його з угорської (пор. уг. *balta* 'сокира')³⁵.

Гунгаризм *бантовати* зустрічається у молдавських грамотах (СтУ I, 86) < уг. *bánt* 'непокоїти, турбувати': не *бантовать* их (Дольний Торг 1475 *ВД* I, 200); він поширений у сучасних закарпатських українських говорах³⁶.

Хоч не гунгаризм, але має угорське відношення лексема *бекейшка* 'довгий чоловічий хутрянний одяг угорського крою' (СУ II, 72): пограблено ... *бекейшку* зеленую фалюндишовую (Луцьк, 1586 *Арх ЮЗР* 1/І, 231). Польське *bekieszka* 'своєрідний вид пальта' також датується 1586 роком і походить від імені Гашпара *Бекеш*

³² ЕСУМ 1: 188.

³³ ЕСУМ 1: 465–466.

³⁴ Німчук В. В., Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. Київ, 1980. 118.

³⁵ ЕСУМ 1: 126, 128.

³⁶ Лизанец П. Н., Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976. 575.

(поль. Kasper *Bekiesz*, 1520–1579), який колись був суперником Баторі у боротьбі за князівський трон у Трансильванії. Таким чином слово утворилося на основі угорського прізвища, але в польській мові, і лише значно пізніше перейшло в угорську мову у вигляді *bekecs*, *bekes* (в угорській мові датується від 1774 р.). Польське слово Брукнер³⁷ виводить із угорського *bekecs*, але, беручи до уваги хронологічний порядок, таке походження виключено³⁸.

Вищенаведені приклади свідчать, що гунгаризми хоч у невеликій кількості, але вплинули на лексику староукраїнської мови та української мови пізнішого періоду. Однак завданням мовознавців є виявлення подальших вживань гунгаризмів у пам'ятках української мови різних періодів. Частина гунгаризмів не вийшла з ужитку і до сьогодні³⁹, вони належать до активного прошарку лексики мешканців закарпатського регіону, які й тепер перебувають у безпосередніх контактах з представниками угорської національності.

Скорочення

ЕСУМ = Етимологічний словник української мови. В 7 томах. За ред. О. С. Мельничук. Т. 1–5. Київ, 1982–2006.

НС = «Нягівські повчання на Євангелія»

СтУ = Словник староукраїнської мови XIV–XV століття

СУ = Словник української мови XVI – першої половини XVII століття

StSl = *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*.

Елизавета Барань

Данные к унгаризмам в староукраинских памятниках XIV–XVII века

В работе рассматриваются унгаризмы в староукраинских памятниках XIV–XVII веков, зафиксированные в словаре староукраинского языка XIV–XV и в словаре украинского языка XVI – первой половины XVII века. Указывается на то, что часть унгаризмов вошла в украинский язык непосредственно, а часть – посредством польского языка, а именно старопольских говоров.

³⁷ Brückner Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 1927. 685.

³⁸ ЕСУМ 1: 164; Hollós Attila, *Az orosz szókincs magyar elemei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206 sz.* Budapest, 1996. 17; Zoltán András, *Magyar szavak az őfehéroroszban.* — In: Mártonfi Attila–Pap Kornélia–Sliz Marianna (szerk.), *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Budapest, 2006. 497.

³⁹ Лизанец П. Н., *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи.* Будапешт, 1976; Барань Е., *Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття.* — In: *Українська мова 2009/2.* 56–69.

Общеизвестно, что территория современной Закарпатской области (бывшей Подкарпатской Руси) долгое время входила в состав Венгерского Королевства, позже Австро-Венгерской монархии. Поэтому в лексике памятника XVI века «Поучение на Евангелие по Няговскому списку», написанной на территории современного Закарпатья, имеется большое количество унгаризмов. Неизвестный автор «Няговских Поучений» брал за основу разговорную речь.

Часть унгаризмов употребляется и сегодня, она относится к активному пласту лексики жителей региона, которые имеют непосредственные связи с представителями венгерской национальности.

Ключевые слова: межъязыковые связи, староукраинские памятники XIV–XVII века, унгаризмы в украинском языке, закарпатские украинские говоры.

Ielyzaveta Baran

Details about Hungarian words in ancient Ukrainian monuments of the 14-17th centuries

The paper deals with Hungarian loanwords in ancient Ukrainian monuments of the 14-17th centuries. These loanwords have been recorded in the vocabulary of the ancient Ukrainian language in the 14-15th centuries and in the vocabulary of the Ukrainian language in the 16th century and the first half of the 17th century. The author of the paper highlighted that one part of the Hungarian words got into Ukrainian immediately, while an other part through ancient Polish acting as intermediary. It is widely known that the territory of the present Transcarpathian region (former Podkarpatska Rus) was for a long time part of the Hungarian Monarchy, later it belonged to the Austro-Hungarian Monarchy. Therefore the lexical elements of the 16th century “Niagovo Postilla” which was written on the territory of the present Transcarpathia includes words of Hungarian origin in large quantities. The “Niagovo Postilla” was written by an unknown writer on the basis of oral speech of that time.

A part of Hungarian words has remained in the oral speech up till nowadays. These words are used by the inhabitants of Transcarpathia in their everyday communication, who are in close relationship with the representatives of the Hungarian nationality.

Key words: *inter-language contacts, ancient Ukrainian monuments of the 14-17th centuries, Hungarian words in Ukrainian, Transcarpathian Ukrainian dialects.*